

Біля його підніжжя із західного боку й знаходиться вказане заглиблення, яке формою нагадує копито коня або каблук великого чобота. Плоска основа фігури орієнтована по лінії південь – північ, а закруглена на захід. Розміри: 13X14 см, глибина 5-2,5 см. Стінки не прямовисні, а під нахилом у бік заокруглення. Складається враження, що це заглиблення є результатом природної корозії граніту.

4) Камінь «Череп» – природний об'єкт (граніт) з корозійованою поверхнею, що нагадує череп, знаходиться між «Ликом» і «копитом». Лицевою частиною (очними впадинами повернутий на схід). Розміри: 1,2 x 0,6 м.

5) Насип – платформа, розташована також між «Ликом» і «копитом», східніше «черепа». Має форму земляного задернованого пагорба округлої форми висотою 0,8-1 м., і діаметром 23 м. В північній частині стара яма глибиною 0,5 м. і в діаметрі 1м. Із північно-західного боку біля підніжжя виходить граніт. За оповіддю місцевих жителів пагорб складається з каменю. Вирішили пробурити насип в її південно-західній сплюсненій частині. Насип-чорнозем інтенсивно чорного кольору, який може бути із мулу або дернових блоків заплави, з яких споруджено насип. На глибині 0, 8 м. (рівень давнього горизонту) виявили зітліле дерево, вуглики деревного вугілля і кальциновану кісточку. Структура насипу, і виявлені знахідки свідчать про її штучне і давнє походження (була підозра, що тут складували чорнозем під час будівництва греблі).

Таким чином, в результаті проведених під час інвентаризації урочища досліджень, було не лише знято план розташування об'єктів, уточнено опис трьох об'єктів, виявлених раніше, а й доповнено комплекс додатково двома об'єктами, а саме: каменем «череп» та насипом – платформою. Усі ці об'єкти представляли в минулому єдиний комплекс, який, очевидно, відіграв роль святилища тюрків.

Ольга СОБЧУК
ORCID: 0000-0003-3652-9494

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ЯСТРЕБОВА

MONUMENT PROTECTION ACTIVITIES OF VOLODYMYR YASTREBOV

XIX століття – період активізації процесів у науковій та соціокультурній сферах: деякі науки виокремлюються у самостійні галузі; виникає новий прошарок суспільства – інтелігенція; утворюються наукові товариства та засновується ряд університетів. На тлі цих зрушень спостерігається зростання уваги до історичного минулого. Водночас, все частіше звертає на себе увагу питання захисту та збереженості пам'яток історії та культури.

Вивчення історії пам'яткоохоронної справи в Україні, зокрема визначення у цей процес внеску та ролі окремих особистостей, на сьогодні, в умовах відродження культури та зміцнення державних традицій, є досить важливим питанням. Кожен регіон мав своїх провідників у справі охорони пам'яток. На території центру та півдня України у XIX столітті це питання у процесі своєї діяльності піднімав В. М. Ястребов.

Окремі аспекти проблеми, що досліджується, розглядав М. П. Тупчієнко у статті «Музеезнавчі аспекти археологічної спадщини В. Ястребова» (Тупчієнко, 2008). Проте, власне питання пам'яткоохоронної діяльності В. Ястребова не привертало уваги дослідників, тому досі є недослідженим.

У XIX столітті єдиного державного органу, який би опікувався пам'ятками не було. Питаннями нагляду за збереженістю пам'яток довгий час займалися різні органи та структури Міністерства внутрішніх справ Російської імперії: департамент поліції слідкував за належним утриманням споруд, будівельний комітет наглядав за перебудовами та ремонтами пам'яток архітектури, центральний статистичний комітет збирав відомості про пам'ятки з регіонів, а департамент загальних справ управляв діяльністю архівних комісій, створенням та функціонуванням музеїв, проведенням наукових з'їздів (Федорова, 2013).

Залучення широких мас населення до вивчення місцевої старовини у другій половині XIX століття призводить до виявлення значної кількості пам'яток та, відповідно, загострення питання їх обліку, збереження та охорони. Вирішення цього питання у цей час бере на себе активна громадськість, ініціюючи утворення ряду наукових товариств та установ, у статутах яких не останнє місце займає питання охорони культурної спадщини. Акцентуючи на особливій ролі суспільства у справі охорони пам'яток, В. Ястребов відзначав, що «тільки суспільство в силі зберегти місцеві пам'ятники давнини від загибелі, тільки воно може надати засоби, щоб вивести дослідження на ще ширшу дорогу» (Ястребов, 1887).

На півдні України пам'яткоохоронну роботу проводило та координувало Одеське товариство історії та старожитностей (далі – ОТИС). У статуті товариства основною діяльністю було вказано збирання, опис та зберігання залишків місцевих старожитностей, на основі свідчень із письмових джерел пошук слідів пам'яток, підготовка та видання матеріалів з історії краю (Устав, 1873).

Одним із діяльних членів ОТИС був В. М. Ястребов – єлисаветградський історик, археолог, педагог, етнограф. Пам'ятки старовини дослідник розглядав, перш за все, як історичне джерело, саме тому акцентував увагу на питаннях їх збереженості.

Основними видами пам'яткоохоронної роботи В. Ястребова були збирання матеріалів, їх детальний опис та організація зберігання у межах музейної колекції Єлисаветградського земського реального училища (далі – ЄЗРУ), проведення рятувних археологічних досліджень: розвідок та розкопок,

систематизація пам'яток старовини: укладання карти археологічних пам'яток, підготовка узагальнюючого видання про пам'ятки старовини, що знаходились на території тодішньої Херсонської губернії; клопотання перед ОТС про можливість забезпечення збереженості приватних архівних колекцій через можливість їх придбання товариством; популяризація пам'яток через експонування їх на виставках, написання статей про них, використання у педагогічній діяльності, екскурсійну роботу.

Спочатку, наукова діяльність Володимира Ястребова, у тому числі й пам'яткоохоронна, концентрувалась, навколо його музейної та педагогічної роботи. Із 1883 року В. Ястребова було призначено завідувачем музейної кімнати при ЄЗРУ, що стало поштовхом до проведення активної діяльності із збирання предметів старовини з метою розширення музейної колекції. Універсальність її складу дає можливість стверджувати, що В. М. Ястребов розумів важливість будь-якої пам'ятки. В. Ястребов багато робив для поповнення цього музейного зібрання. Спочатку, головними шляхами його поповнення були пожертвування та подарунки меценатів (Борисов, 1895). До початку завідування В. Ястребова музейною кімнатою при ЄЗРУ, у її складі налічувалось 342 предмети. Серед них були монети, медалі, історичні документи, давні карти, археологічні знахідки. Із 1886 року, коли В. Ястребов почав проводити археологічну діяльність, кількість предметів музейного зібрання збільшилася у кілька разів: якщо у 1886 році загальна їх кількість складала 612 одиниць, то на кінець 1890-х років налічувалось вже 2454 експонати. Виходячи із цієї статистики, можемо зрозуміти інтенсивність проведення роботи зі збирання пам'яток старовини В. Ястребовим. У 1884 році історик представляв колекцію училища на виставці під час VI Археологічного з'їзду в Одесі. Предмети з колекції ЄЗРУ були помічені і високо оцінені як присутніми, так і головою з'їзду О. С. Уваровим (Труди VI археологического съезда в Одессе, 1886).

Увагу до пам'яток старовини науковець приділяв й у процесі своєї педагогічної роботи. Він активно залучав учнів училища до роботи з пам'ятками, вважаючи, що предмети місцевої старовини позитивно впливають на процес навчання, і, окрім пробудження інтересу до історії як навчального предмета, прищеплюють любов до свого краю і сприяють в подальшому вихованню культури у відношенні до пам'яток.

Питань охорони пам'яток В. Ястребов торкався й у процесі своєї етнографічної та археографічної діяльності. Відомо, що дослідник організовував етнографічні експедиції, метою яких було збирання матеріалів (як матеріальних, так і письмових свідчень) безпосередньо у представників досліджуваної етнічної спільноти. Завданням дослідника було матеріальні речі зберегти від загибелі, а інформацію детально зафіксувати, систематизувати та зберегти для нащадків. У процесі археографічної роботи В. Ястребов неодноразово звертає увагу на стан збереженості архівних документів, на умови їх зберігання. Щодо збірки документів з фортечного архіву дослідник зазначає,

що архівні справи не повні, розшиті, непрономеровані та непідписані, документи у підшивках хронологічно та тематично розрізнені, листи попріли і, особливо по краям, розсипаються (Ястребов, 1889). З метою збереженості документів із місцевих приватних архівів, В. Ястребов пропонував ОТІС розглянути можливість їх викупу та передачі до музею чи бібліотеки товариства. Також дослідник підтримував бібліотечну справу як один із способів збереження документальних джерел, був одним з ініціаторів створення Єлисаветградської громадської бібліотеки.

Однак найчастіше питання охорони пам'яток В. Ястребов піднімав у процесі своєї археологічної роботи. Дослідник домовлявся із власниками землі, на якій відбувались розкопки, проводив нагляд за розкопками, опитував місцеве населення, фіксуючи всю інформацію про пам'ятку, домовлявся про передачу знайдених артефактів до колекції ЄЗРУ, оглядав навколишню територію. Так, у 1883 – 1884 роках В. Ястребов відвідав кілька курганів, які розкопувались місцевими селянами під керівництвом власників землі. Було зібрано значний речовий інвентар і перевезено до музею ЄЗРУ (Ястребов, 1887). Під час розкопок дослідник здійснив огляд навколишньої території і звернувся до землевласників з пропозицією розкопати виявлені ним кургани. Протягом 1885-1887 років В. Ястребов особисто проводить розкопки кількох курганів у межах території Єлисаветградського та Олександрійського повітів. Неодноразово дослідник проводив рятівні розкопки курганів, які вже були пошкоджені скарбощукачами, або ж які постраждали від сільськогосподарської діяльності, як, наприклад, дослідження давньогрецьких поховань в урочищі «Сто могил» в Ольвії. В. Ястребов повідомляв Комісію про необхідність продовжувати розкопки Ольвії без зупинки, бо в іншому випадку все буде розграбовано або забудовано (Ястребов, 1894). Або наукове дообстеження розкопаного ще у XVIII ст. О. Мельгуновим скіфського кургану «Лита Могила» (Бокий, Авксентьева, 1988). На пам'яткоохоронний аспект під час дослідження курганів дослідник робив особливий наголос, зазначаючи, що «утилізація давніх курганів невпинно продовжується» (Ястребов, 1892). Крім того, як пам'яткоохоронний аспект, у археологічній діяльності В. Ястребова постійно акцентується увага на потребі «правильного», у розумінні дослідника – наукового дослідження пам'яток. У праці «Кургани та городища Херсонського краю» В. Ястребов виділяє шість типів шкоди, якої зазнають давні поховальні пам'ятки:

- розорення та спланування насипу з метою полегшення сільськогосподарського обробітку землі або будівництва;
- будівництво вітряків на курганах;
- руйнування кам'яних конструкцій кургану з метою використання цього каміння у господарстві;
- руйнування пам'яток скарбощукачами: нищення не тільки конструкцій самого насипу, а й знайдених артефактів;
- непрофесійні розкопки курганів приватними землевласниками;

- влаштування на курганах християнських кладовищ.

У кінці XIX століття з метою систематизації інформації про історичні пам'ятки, було прийнято рішення їх картографувати. Так відбувалась, свого роду, фіксація та облік пам'яток. На «Археологічні карти» губерній було нанесено значну кількість пам'яток. В. Ястребов розробив анкету для збирання інформації про пам'ятки старовини, підготував «карту» пам'яток Херсонської губернії (Ястребов, 1889). У праці «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии» дослідник систематизував зібраний матеріал (Ястребов, 1894). У цьому виданні автором зафіксовано місцезнаходження, описано історію виявлення, класифіковано за функціональним призначенням значну кількість пам'яток, переважна більшість із яких нині є втраченою. Предметом дослідження В. Ястребова було питання виявлення, вивчення, систематизація та класифікація пам'яток археології північних повітів Херсонської губернії. Однак, робота ця багато втратила через відмову Одеського товариства історії і старожитностей надрукувати карту, ілюстрації та креслення, додані до рукопису.

В. Ястребов називав історичні пам'ятки «національним багатством» та «науковими святинями» і вказував на необхідність їх наукового вивчення, з огляду на те, що такі пам'ятки з кожним роком зникають.

Підсумовуючи, зазначимо, що у кінці XIX ст. В. Ястребов був одним із перших дослідників південної та центральної України, хто відводив у своїх дослідженнях місце питанню охорони пам'яток. Як бачимо, пам'яткоохоронні штрихи присутні у кожній галузі його досліджень. Дослідник не був ініціатором впровадження якихось програмних дій з охорони пам'яток, однак він зробив значний внесок у збереження пам'яток старовини півдня та центру України, проводячи роботу зі збирання, збереження, систематизації та популяризації пам'яток.

Джерела та література

1. Архів інституту історії матеріальної культури РАН (ИИМК РАН). Отчет В.Н. Ястребова о раскопках Ольвии Императорской археологической комиссии. 7 сентября 1894 г. Елисаветград. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 50-55 зв.
2. Бокий, Н. М., Авксентьева, Л. В. (1988). История исследования Мельгуновского кургана. *Первая Правобережная краеведческая конференция (225 лет от времени исследования Мельгуновского кургана 1763-1988 гг.)*, г. Кировоград. С. 3–5.
3. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 93. Оп.1. Спр. 9. Арк. 125.
4. Систематический свод постановлений Елисаветградского уездного земского собрания за 1865–1895 годы. (1895). Сост. Е. И. Борисов. Елисаветград. С. 693.
5. Труды VI археологического съезда в Одессе (1884 г.). (1886). Т.1.

Одесса: Тип. А. Шульце. С. XLIII-LXXX.

6. Тупчієнко, М. П. (2008). Музеезнавчі аспекти археологічної спадщини В. М. Ястребова. *Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність: Матеріали обласної науково-методичної конференції*. Кіровоградський обл. ін-т післядипломної пед. освіти ім. В. Сухомлинського; ред.: Л. А. Гайда. Кіровоград. С. 109 – 117.

7. Устав Императорского Одесского общества истории и древностей: [утвержден 7 июля 1873 г.]. (1873). Одесса: Гор. тип. С. 1–3.

8. Федорова, Л. Д. (2013) З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. К.: Інститут історії України НАН України. С. 223.

9. Ястребов, В. Н. (1887). Сведения об археологической коллекции при Елисаветградском земском реальном училище. *Сборник Херсонского земства*. № 2. С. 17-24.

10. Ястребов, В. Н. (1889). Архив крепости св. Елисаветы. *Записки императорского Одесского общества истории и древности*. Т. XV. Одесса. С. 548–593.

11. Ястребов, В. (1889). Об археологической карте Херсонской губернии. *Сборник херсонского земства*. № 3. Херсон. С. 63-67.

12. Ястребов, В. (1892). Курганы и городища Херсонского края. *Новороссийский календарь*. Одесса. С. 63-80.

13. Ястребов, В. (1894). Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии. *Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей*. Т. XVII. Одесса: Экономическая типография и литография. С. 63–176.

Микола ТУПЧІЄНКО

ORCID: 0000-0002-7076-4861

Наталія БІБІК

Анастасія АДАМЕНКО

**КУРГАННИЙ ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД
БАБИНСЬКОЇ ТА САБАТИНІВСЬКОЇ КУЛЬТУР У ВЕРХНЬОМУ
ПОІНГУЛІ**

**BURIAL MOUND RITES BABYNSKA AND SABATYNYVSKA CULTURES
IN THE UPPER POINGUL**

Історіографічний аналіз опублікованих досліджень заключного етапу середньої-пізньої бронзи дозволив виділити три умовні групи праць: 1) праці, присвячені загальним теоретичним проблемам вивчення культур цієї доби;